

СИБИРСКИЯТ ПОХОД НА РАДИЧКОВ И ЗЛАТНИЯТ ИДОЛ НА СЕВЕРА

Много светлина и красота са излъчили ненаситните очи на Йордан Радичков, за да озари и окъпе в блясък своите неосветени дворове¹. Много топлина и нежност е излъчило сърцето му, за да сгрее с мисъл и поетическа образност душите ни; за да ги обогати и ободри с чистата си любов към обикновените съветски хора и да ни накара дълбоко да съприживеем сибирските му вълнения. Неговите неспокойни чувства, размисли и преживявания ни поразяват, тъй както поразява възбуждението неосвятността на мъртвите сибирски полета, заснежената пустош на тундрата или тайгата на Якутия; тъй както поразява ума златото, огромните късове самородно злато или яркия блясък на диамантите от якутските залежи; тъй както насища душата дивната красота на северното сияние, дишането на Ледовития океан, очарованието на Байкалското езеро или пищната девственост на Алтайските планини. . .

Преди години Йордан Радичков обиколи пеш кърищата на родината. Стопляше сърцата на младите труженици с новините за красивите им пориви. По-късно откри своята любима Аркадия, където засели срещаните хора по родната земя. После кръстоса Европа. Пи кафе край Шан'з Елизе, сянката му се полута край Айфеловата кула или Нотр Дам. Слуша Аве Мария в Рим. Разхожда се по крайморските булеварди на Кан. . .

Ала навсякъде той носеше в сърцето си красотата, силата и съкровения образ на родината. С тая си голяма любов той лътна и към Севера, предприе своя сибирски поход, който започва от пеещия лед на Якутия и завършва в степите на Алтай, където се приземяват космическите кораби. . .

Не може да не се признае, че още самото заглавие на книгата никак особено заинтригува със загадката на романтичната си неопределеност — „неосветените дворове“ (!) и в същото време то би шокирало предиз-

викателно зрението и бдителността на самодоволния педант. Какви са тия „неосветени дворове“, как така „неосветени дворове“ и то когато се касае до братска страна?! Подобно заглавие би могло превратно да се насити с най-различно съдържание. . . Нима нагласа на съзнанието за подобно тълкуване не дава тая необичайна риба по своя размер или още по-необичайните глави на тези зодиакални животни — овен, елен или пеликан, населили обложката и корицата, в неимоверни величини, равняващи се на обрнатата с кубетата надолу руска старовремска църква! . . . Какъв е този конгломерат от животни, църква и един въоръжен ескимос, размахал шеките, носен от бързите си ски? Нали заглавието трябва да изразява. . .

Но нека спрем дотук. Нека не проповядваме своя мъдрост. Нека вярваме докрай на един от най-талантливите ни белетристи, да не го поучаваме нелепо, а да се помъчим да го разберем. Да разкрием скрития смисъл на казаното от него. Да го усетим по тупкането на сърцето така както познаваме дъха на родната земя и меката длан на старите ни майки.

Всяко критическо подозрение изчезва, когато тръгнем с обич по „петите“ на авторския спомен, възкресяващ едно великолепно пътешествие, за което с основание бихме позавидели на неуморния белетрист. Някои биха го укорили за влечението му към Съветската страна, ала техният критерий и без това не вънгува ентусиазираният пътешественик. Но нека Радичков сам им възрази: „Някои ще кажат: гледай го тоя дивак — хората ходят в Париж, Париж има Айфелова кула и стриптиз, там има какво да се види, а тоя се набутал в Сибир! Мили мои, ще кажа на тия, Париж има Айфелова кула и стриптиз, но не ще се доберем ние до златния ключ на неговата врата, друга класа държи тоя ключ. Аз попаднах в Русия, тая страна ми даде златния ключ за всичките си врати, минах с него навсякъде, нито една забранена стая не се изпреди насреща ми и никой не ме попита като моя селянин:

¹ Йордан Радичков, Неосветените дворове, изд. Български писател, 1966.

Ти що се въртиш тука, нито пък се закали да вземе едно дърво да ми строши главата“ (стр. 265).

Писателят се отнася с благодарност за сърдечната топлина, с която са го срещали навсякъде и отговаря със същото. Той обгръща с поглед всичко видяно, като намотва на огромно кълбо нишката на спомена. И цялата върволица от преживявания и размисли, от възторзи и вълнения, от срещи разговори, съзерцания и дълбоко усетени епизоди, за които се разказва изискано и честно, се връзват винаги в паметта ни. Оставаме удовлетворени, сякаш сами сме се разхождали с въсхода по безбрежните северни пространства край тордохите на евенките; срещали сме топлите сърца на северните топли хора, гостували сме им, радвали сме се заедно на обикновените земни радости; ходили сме на лов в тайгата, крачили сме из тундрата, ношували сме край Ледовития океан, край Байкал или езерото Чопо, край Лена, Об, Кунга или Катун, възхищавали сме се на зелето в Якаит, на златото в Алдан, на хората в Тикси или Иркутск, на природата на остров Олхон, на елените от Севера и Юга, на девствените лесове на Алтай. . .

Белетристът разказва неспокойно и с една характерна вътрешна динамика. Разказва за всичко, което вижда и чува, което усеща и преживява, което се ражда в душата и сърцето му. И всичко е възбудено, защото е съпроводено с правдата на живота. Авторите представи и асоциации, спомени и настоящи изживявания се кръстосват в сложна художествена амалгама. Миналото се преплита с бъдещето. Настоящото с поуките от вчерашния тревожен ден. Мъдростта с превратните ни представи за нейната същност. Историята със съвременността. . . И навсякъде личи чувството за отговорност пред възискателния читател, вярата в доброто му сърце и подчертаната воля да се каже истината за живота ни, тъй като книгата обобщава наблюдения не само от Сибир, а от цялата ни съвременност.

Радичков произволно, но винаги в здрава връзка с контекста, пренася действието ту в Белкуриха или Якаит, ту в Москва или околностите на Тикси, ту в Берлин или Париж. . . Пренася цяла България и нейната история сред топлата уютност на евенките; строи нейното настояще и минало в екзотични краски, с оптимизъм и трагика; загребва живи късове от живота на нейните нови строители и от тяхната бодрата философия. И при всички случаи не отрупва разказа си с никому ненужни статистически данни за момента, а дава мелодията на фактите и данните. Не прибавя към цифрата като художествен аргумент, а показва човека в неговия истински ръст: ако заслужава упрек — получава го, ако ли възторг — поклон и възхвала. Изложените не гъмжи от псевдолитературни излияния

и афектация. Разказът се води обикновено съдържано и точно.

Другаде ще надделее страстната разпра с каменоглавите и adeptите на злата традиция, на ретроградното и хилавото в живота. Тогава авторът е строг и стреля от упор. Атакува страстно и без всякакви колебания. Чувства се съвсем стабилно, стъпил на здрава изпечена земя. Спомнете си разговорът с надзирателя от колимските лагери и неговата „твърдост“ в убеждениата. От тях авторът не се възхищава и едва ли ще се трогне от ролята на надзирателите в живота, нито от тяхната философия, за да я отразява с особена адмирация и възторг. . .

Изобило повествованието се движи по горещите следи на съвременността. Търсят се най-верните й координати, сочеци патоса на епохата. Третират се главните линии от развитието на живота и неговата голяма правда: светът се движи към прогрес и красота. . . И в своите търсения авторът винаги брани съдбата на човека, защитава участва на човечеството. Той не си затваря очите пред крещящите му противоречия, не ги примирява, но не ги отминава. И това той върши с нужната култура и осведоменост, със съответна искреност и загриженост. Той не намира например нищо „марксистическо“ в скандалната история на китайските студенти, които с голяма ярост хулиганствуваха навремето по граничната станция Наушки и се завърнаха в Пекин като герои, посрещнати с плакати като горещи защитници на марксизма-ленинизма.

Личните си впечатления от Сибир авторът насища с „интимни откъслечи“, не само от живота на родината ни, но и от големия живот на света.

Веднъж Радичков и Емилиан Станев седят и разговарят в едно парижко бистро и последният споделя впечатлението от неоснователната тревога на французина, който се „бон да не осъдне някой ден, събуден от тропота на руски ботуши“ или „да види как маршируват руски момчета“ по парижките булеварди. . . Разбрал дълбоко и с цялата си душа мирния характер на съветския живот, миролюбивата същност на съветския човек и неговата скромена жажда за мирно строителство и всеотдаен разцвет авторът иронизира неоснователните опасения на този французин и отговаря на своя събеседник: „Виждам моите руси в сърцето на Франция, колко се стремят към войната всички, които познавам — казачките от алтайските станици, якаити, дето за пръв път седят зеле върху ледената земя, хората от елмазените селища, дето нямат автоматични играчки, якути и евенки, които заспиват и се събуждат все с мисълта кога ще тръгнат да завоюват Париж и Европа. Виждам северни елени, разпрегнати под Айфеловата кула, виждам иллинахци как седят по кейовете на Сена, изненадани,

че в такава голяма река не се вдят леноци, и Флавян Попов, който пренася тайно през Париж бутилка френски коняк, скрит в два войнишки ботуша; и Политаев, напалил огън на връх Монмартър, да пече своята молдованска свиня, докато дойде самолетът на Ер Франс; и онази войнишка вдовица от Мирний, чийто фургон никъде не е пътувал — как се и впрегнала в него като Майка Кураж и превзема Париж; и полудивите коне на тайгата виждам също как стоят в Лувъра срещу Джокондата и я гледат като Джоконди. Губи ми се от погледа само Сергей Кузмич, сигурно е завзел жена си в Латинския квартал, та да види най-после тя жив негър. Шаманът на Олхон стои стъписан, той не смее да направи нито една крачка, защото Париж е пълен с кучета, тъй както Рим е пълен с котки, и навсякъде се вижда как те са дращели каменната земя, защото навсякъде в този град земята е пълна с нечисто и тъмно и само една крачка ако направите, тялото ви ще се покрие с пришки.“ (стр. 279). Ако всеки вникне в съдържанието на току-що нарочно цитирания по-дълъг пасаж, то той ще открие не само иронията на автора, но и превъзходството на съветските обикновени хора, които не мечтаят за нови войни, защото знаят цената им; защото са познали мъка и горест, глад и смърт; защото още носят раните по телата си, раните в душите си и помнят кървавата диря върху лицето на родината. . .

За тези важни събития от живота на съветските братя авторът разказва развълнувано, сърдечно, правдиво. Разказва не като фолклорист и досаден фактограф, не като биописател, а като истински поет. Като истински патриот, понесъл в сърцето си любовта на слънчева България и любовно-знателността на неясните: той иска да утоли своята жажда на изследовател, направил свои х у д о ж е с т в е н и о т к р и т и я, свои общения за големия живот на съветския народ. Радичков изповядва своите емоции непосредствено, споделя сърдечно сибирските си впечатления, като ги свързва с преживяното по-рано, свързва по-близки и по-далечни асоциации в сложен интелектуален възел, радва се, тъгува, възторгава се или се гневи, спори с другите или със себе си, размишлява за настоящето и бъдещето на близки и далечни хора и навсякъде личи чистата му обич към тях.

Обич ли? Колко недостатъчно е да се изрази всичко само с думичката „обич“. Неговите изповеди не отразяват само обикновена обич. Те са нещо повече: вгълбен размисъл за съществуването на всеки човек, за смисъла на живота му, на човешките му усилия и страст. Домогва се до жизнената философия на тези на вид скромни, ала духовно силни, дръзновени и благородни мъже, поведи открита борба с природата и нейните велики тайни. Радва се от все сърце

на техните завоевания, възхищава се на тяхното нравствено равновесие и етична стойност, от душевното им спокойствие и тревога, от пределната яснота на целите, които си поставят. „Там, дето има мъжество, всичко е открито, пише авторът. Само слабият човек е заграден с повече тайни, които се мъчи да прикрие с дрипавите си усилия. . .“

Как силно и с каква простота и убедителност ни представя човешката величина и сила у един Чиряев, който дори и в съня си проявява грижа за непознатия човек, пресигнал неговата тордоха. Неговата честна бритадииска ръка завива със заешки кожи тялото на скъпия гост, донесъл в неговата юрта толкова светлина и екзотика от балканската си родина. Чиряев е обикновен пастир от Хараулах, с широка номадска душа, истински богатир с много топлина в северното му сърце, с много безкористни грижи към човека и неговата съдба. И авторът с основание се пита: „Не е ли той златният идол на Севера, за когото е водил сражения руският полк, не е ли той тайнственото съкровище, прикрило себе си с еленови кожи, с шапка от тарбаган, приотило при себе си сирачето Шура, за да го топли на своя оскъден огън, да сече еленовите рога за него и да го носи в skutа си, когато шейните тръгват на път?“ Такива като Чиряев имат по-голяма стойност от всякакви идоли и съкровища, защото обединяват духовното богатство на света, множат го стократно и благородната радиация на такива светли хора ражда нови етични скъпоценности, нови духовни величини. . . И може би съвсем не е случайно, че гостите съвсем бързо свикват да казват: „нашата тордоха“, „нашата Шура“, „нашият Чиряев“, „нашият ловец“. . . Общността между хората възниква там, където подозрението изчезва, където няма тайни между тях, където и самото жилище е открито на върха, за да надникват свободно в него очите на шаманския бог. Дори и религиите, и боговете, навсякъде сътворени от етичното целомъдрие на човека, отразяват степенята на нравствената висота и духовните потребности на човешките общности. . . За тези северни хора „най-големият грях е човек да се затвори някъде или да се скрие някъде. Човек трябва да живее открито, както открито живее цялата твар в тундрата.“ Открил точни детайли от психологията на евенките, Радичков се стреми да изчерпи съдържанието на тяхната мисловна дейност, да склучи координатите на духовните им ламтежи и мечти и да разкрие вътрешния им образ: неподправен, свеж, съкровен. Той изстрадава с цялото си сърце, с цялото си същество един свят, един нов модел на мислене, чувстване, реакция и живот. В определени моменти се чувствава неразделна част от участта на скромните и дисциплинирани люде, затова с такава страст

и искреност споделя тревогите им, вживява се в мечтите им, в устремите им, в техните радости и най-интимни мечти. Той разговаря дори с техния бог: „Мисля си — ето че в една от нощите на моя живот аз лежа в тордоха под самата полярна звезда. Заешките и еленовите кожи ме топят, до себе си чувствавам непознатия гръб на Чиряев, през отвора — гдето човек трябва да гледа звездите и слънцето — сега вали сняг. Снегът загаси постепенно огъня, спящото, развърляно под кожите човечество изобледя и аз видях горе шаманския бог; той седеше в дупката и люлееше краката си, загледан разсеян в спящите. Буден ли си? — попита ме той.

Буден съм! — казах му. Един буден е достатъчен, каза ми той, тогава аз ще си вървя. Той каза това и се плъзна по легатите стени на жилището.“ Радичков разговаря с бога на евенките! На сън или в действителност, това има толкова значение, колкото да разговаря със себе си или с близките до сърцето му хора, на които подарява най-скъпото — душата си и образите на своите деца. . . И сега е пред очите ми снимката на голчиците му деца, зъбещи между дивечовите кожи на северната тордоха. Но ликовете им сгравят сирашкото сърчице на Шура, номадския колектив от мили хора, в душите на които зрее още една чиста дружба. . .

Авторвият поглед често съзерцава пищния сибирски пейзаж. И в заледените полярни лесотундрии, в необятният северно небе, в целия странен терен той разкрива частица от душевността на човека. Човекът, не с ореол на светец, а с тупкащо сърце, жив и бликащ от витални сили, земен и жадуващ човешките радости на живота. Северната самота на хората не ги превръща в себични мизантропи, защото са свързани с големия живот на родината. И когато авторът описва диамантените полета на Севера той недвусмислено ни внушава, че тези хора напомнят цената на бисера, оформен не от страдание, а от твърдост и мъжество. Залутан в заспаните в сняг и ледове сибирски полета Радичков се вглежда в ясните очи на тези хора и открива, че тези силни очи се хранят от топлините сокове на сърцата, а гълъбовата им мекота се излъчва от звездните гънки на душите им. . .

Авторът често прибегва към разкриване „интимния“ свят, ако е прието така да се каже, на различните животни, които среща в тайгата. С особена сила се връзва в паметта например необикновеният двубой между полудивите жребци, водещи своите стада от покорни кобили. Техните движения, релефът на цялата им мускулатура са изобразени с динамика и пластичност. Лъвските им гриви, които на едри кичури закриват силните им глави и вратове, твърде много напомнят външността на богатирските коне, за които сме слушали и чели в руските

народни приказки или които сме съзерцавали в картините на някои художници, илюстрирали пищната им красота. Всеки жест на тези необикновени жребци се съпътства с допълнителен авторов детайл, който ни насочва към размисъл. Погледът на художника често се задържа върху живописната външност на сребърните лисици от Покровската звероферма, следи „заклинанията“ на простреляните зайци от тайгата, „мъката“ и „гордостта“ на елените от Севера или любовната „мъка“ на маралите от Юга, невинния свят на патици, русляци или гагарки и то не самоцелно, а за да ни открие в отделно тяхно движение, навик или особеност черти от човешката природа. Налагащите се паралели се възприемат с непосредствен хумор, някъде с тъга, другаде с топлина и сърдечност. Ала навсякъде блика мисъл или чувство, ражда се допълнителен, извънтекстов смисъл на явленията и събитията, които се описват. И винаги да се подчертае главното в човешката същност, да се обогати човешкото у човека, неговата първична красота и изначална етичност.

Белотристът документира духовната биография на действителни личности, със свой неповторим живот, адрес и месторождение и въпреки това художественото обобщение се налага, защото авторът внушава не изключителното, не онова, което е отклонение от правдата на живота, а онова, което най-ефикасно я утвърждава. Когато Радичков говори за тялото на Шамшурин и го сравнява със зараснало решето от войната, така силно и често дупчено, той съсъема не преувеличава, а изобразява характерното за съветските мъже, показали неведнъж своята доблест и подвиг, неведнъж излагали телата си срещу вражеския картеч. А когато изобразява очите на своя незабравим Семьон, авторът влага всичкото си умение, за да разкрие същността на този истински човек. Ето как защитава той неговата правда: „Семьон имаше очи на дете, природата много дълго си бе играла с тях, докато ги направи, докато ги лъсне хубаво, след туй им бе турила един непроницаем гланц, че колкото и да се опитваш да се задържиш в тия детски очи, се хлъзгаш по тях като насекомо върху стъкло, а Семьон те гледа леко усмихнат, всички гънки на лицето му са изпълнени със смях, та дори патиците, простреляни от пушката му, зърват пътьом неговите очи, хлъзгат свистящите си пера по тях и подвикват: хаааа! Нищо не се задържа върху тия очи, всяко отражение веднага се подхлъзва и пада.“ Само чрез очите на образа, превърнали се в център на неговото битие, авторът разкрива съдбата на един съветски снайперист. Та с какво друго, ако не със сигурните и точни очи може да се характеризира най-вярно и най-правдоподобно един снайперист! Така съсредоточено и с внимателно проучване на материала авторът при-

стъпва към разкриване съдбата и на останалите съветски хора: Флавиян Попов от брега на Ледовития океан, Сергей Кузмих или артилериста Ломако от Якакит, войнишката вдвонца от Мирний, малката Шура, богатири като ловеца от Чурапчанското езеро с димящия заек, еленовъда Павел Шардин, този алтайски Гълывер, бащата на Герман Титов. . . И всеки образ е открит по новому, от самостоятелна зрителна площадка. Срещата с тези хора, състояла се през септември и октомври на 1963, остава като действителен художествен документ за живота им. Времето ще задличи много от действителната картина на нашето съвремие, но патостът му ще се съхрани, защото авторът насища повествованието си с действителния смисъл на явленията и събитията, с неподправената истина за хората и техните духовни кръгозори. . .

Твърде много радват самокритичните нотки в разказа на автора. Той се стреми към точния смисъл на думите, но често и двусмислието върши добра работа. Стреми се към естествено на словото, но и нагиздеността му радва не само окото, но и сърцето, защото трудно се прикрива близналото чувство, болката, радостта, гордостта, обикновената мъка от раздялата:

„Сбогом! Сбогом!

Нека читателят ми прости, ако долови несръчна нагласа в думите ми. Трябва да се разделям с тундрата и търся по-хубави думи за тази раздяла, както селянинът си облича праната риза с огърлие за някой празник и е посякъл бузите си с бръснача, защото бузите му не са привикнали много с бръснача, и за празника е турил най-неудобните си обувки, дето го стягат непрекъснато, и той целият е притеснен и му е недовъко; затуй пък на празника е хубаво и тъй стават празниците — когато всички чувствуват някаква несръчност и много са притеснени, тъй много, че старите селянки вече ще паднат от високите си венчални обувки и само обувките ще останат стари и хубави в средата на празника. . . Тъй и аз с издокарани думи почнах раздялата си. Сбогом! Сбогом!“ Чувството за себеощенка в никакъв случай не означава чувство за малоценност. То е по-скоро творческа свобода да погледне с верен поглед на действителността и на написаното от собствената си ръка. Понякога авторът си позволява волността да иронизира и себе си, без да се ограничава само до своята особа. Той нарушава неприкосновеността и на многознаещите, като им подхвърля недумислените си намеси. А други път дробно истинска попара от ирония и себепарения и се получава богата екзотика: „Като препрочитам написаното дотук, виждам, че само съм се плъзнал по повърхността на тоя северен свят, че думите са криволичели, криволи-

чели, пъхайки навсякъде муцуните си, помиришали са всичко в слепотата на своя път, а Северът е останал далече от тях, чужд за сетивата им. Мигар това е Арктика! Мигар с тия криволици и стада от думи може да бъде поразено нечие въображение! Бели мечки плават върху ледени късове, загледани в сушата; сурци елени вървят през тундрата, люлеейки царствените си рога; мургави евенки, налякавали пред тордохите, се ослушват с големите си уши и търсят в пространството познати само на тях звуци, на изток бродят чукчи, на запад ненци кръстосват древната си земя, а югът лежи отделен от големите ледени планини, които стават ту златни, ту сребърни под светлината на слънцето. Тук из тия пространства, облечен в еленови кожи, броди северният златен идол.“ Ала белетристът много по-рядко напуска талвега на сериозното повествование.

Неговият курс има по-далечен прицел: да изгребе до дъно правдата на живота, за да е с чиста съвест пред читателите си днес и утре. Той слуша с вторачени очи разказите на Стручков от ледовото разузнаване за драматичния живот на репресираните от колимските лагери, разбира тяхната трагичност, вяра и отчаяние. . . Слуша репликите на своя сибирски гад за злощастната участ на неговия бич (Димитър Гачев) и много добре разбира защо надзирателите от лагерите не харесват книгата на Солженицин, защо им се вижда неправдоподобна историята на Иван Денисович и защо считат, че е издадена голяма държавна тайна. . . Но авторът добре разбира и правдата на останалите съветски хора, които не считат истината за клевета, защото тази истина е изстрадана с цената на скъпи жертви. . .

Белетристът няма никакво намерение да прави сензации със задна дата, но верен на себе си той не може да остане безразличен. Не иска да прави компромиси с честното си перо, за да не загуби доверието на читателя. И сигурен съм, че авторът не греша, когато остава верен на себе си, когато уважава повече истината, отколкото дребното чувство за егостичното съществуване. Убеден съм, че настъпва истинска смърт за твореца, когато той издигне в култ собственото си съществуване, а забрави живота си в изкуството. Така той ще спори със себе си, за да се умъртви окончателно за творчески живот. А когато не си сканял със себе си и по съвест вършил своето справедливо дело имаш смелостта да гледаш живота направо в очите и не се страхуваш от несправедливите съдбини. И тъйко в този смисъл трябва да разбираме призива на партията да се отразява реалистично живота, с неговата голяма правда, без да се подценява другата „правда“, която я съпътства и върви по петите ѝ, за да ѝ пречи. А за да се открие тази правда, трябва

да се научим да я търсим и да я изтъкваме смело; да правим опити за нейното сложно търсене. Тъкмо в този смисъл трябва да разбирате и съдържанието на немската фраза — *Mut des Fehlens* — като право и задължение да търсим, по-скоро като кураж да сгрешим в търсенето както на верния детайл, така и на голямото естетическо обобщение. Но нека бъдем още по-точни: да се греши — да! Но не заради единичката любов към греха и грешките, а за да се каже истината, нашата истина за живота, да се кажат неказани истини, да се разцепи косъма на две, както се казва, но истината и нейният светъл лик трябва да блесне като елмаз. Инак ще се върви по наклону на инерцията. А щом сме тръгнали на дълъг път и искаме да стъпваме на здрав и сигурен терен, при всички случаи истината ще ни служи много по-сигурно и неизменно. Само истината е единичката пълноценна храна за сърцата, само тя насити честните умове, само тя внася сигурност в трудовия ни ден. Само истината е нужна и за живота, и за литературата. С нея се завладяват истинските полюси на човешката душа. Ней е преследвал и Радичков в своите епизоди, разкриващи периода на култа към личността.

За Йордан Радичков истината не е празна химера, а борба за щастие, борба за човека, за неговото настояще и бъдеще. Оттук и светлият хуманизъм на автора. Той брани нашето съществуване от фалшивите чувства и от фалшивите опашати комети и звезди с чужд блясък, „мъгляви Андромеди“ и всякакви звезди, които „са ни поразявали“ и са ни облъгвали „със студ“. В същото време ни сочи привлекателния блясък на онези звезди, които са „напуснали нашия свят“, но „продължават да излъчват все още силната си светлина и ни напомнят, че не сме сами...“ За художника човекът е една действуваша звезда, жива и красива, с неугасим огън и дух, който трябва да се уважава като светина, да се изучава проникновено и с вестина. Такъв е подтекстът на много епизоди, разказани с такт и реалистично виждане. В същата насока ни напътва и сам авторът, когато трябва най-точно да дешифрираме заглавието на книгата му: „Не гледайте тези хора, деца, а се помнете да проникнете в мрака на тяхното съществуване, там, дето има човек, все има неосветени места, все има тъмни дворове и сред тях играеща светлина“ (к. а. Х. И.). Човекът, в този смисъл, е винаги една дълбока тайна, която трябва да се разгадае и изучи: може да донесе изненади, да ни разочарова или възторгне, да се покаже силен или слаб, волеви или безхарактерен, да върви твърдо до едно място, а след това да се огъне, да се отрече от всичко, дори и

от себе си и да се самопогуби духовно и физически. . .

Един човек може да търси покровителство например, а друг да се отвращава от всякакво опекунство и да счита, че е „най-добре човек да живее без покровителство, в противен случай той сам ще оскърява себе си. Чий могъщ покрив търсиш, слаби човече? Под чия чужда стряха стоиш и слушаш как се отронват чужди капчуци? Не ти ли навява тъга чуждият капчук и не чувствуваш ли, че мокрите ти нозе изстиват под покровителството на силните? Ние доброволно приемаме унижението да стоим на сушина под чуждия покрив и се оскъряваме, ако покривът бъде отнесен от хаоса на времето, и чувствата ни веднага ще тръгнат да скитат под други стрехи, докато ни зърнат от нечий прозорец. Слабите се ласкаят от покровителството на силните; силните се ласкаят, че слабите търсят покровителството им, и могат дори да се обидят, ако не искате да застанете под техния покрив и капчукът да ви мокри краката.“ Тези автори разсъждения разкриват голяма част от истината за лесното насаждане на култовските порядки, за бързото избуяване на бюрократическите плевели, за ненормалното активизиране на кариеристите и властолюбците.

На няколко места в своята книга авторът отново и отново се връща към любимата му тема за човека и всеки път изказва нови мисли и съждения, нови хрумвания и решения. За него човекът не е представен като коефициент, точно определен по координатната система с електрически калкулатор. Веднъж ще се възмути от двуличното на патристичните фалшификатори, от всички „мъгляви и подсмърчащи звезди“ от всички „парцаливи съзвездия“, от „питомните чувства“, които често се раждат у нас особено, когато си припомняме близкото минало, „което някога е било бъдеще за нас и ние сме се втурвали в бъдещето, за да разберем много скоро, че сме се измъчвали или сме си блъскали главите само за едно калпаво вчера!“ Белетристът говори за бъдещето, за идващия човек и неговото преселение в съседните небесни тела, за съдбата на Сервантес, Бетховен или Толстовете калугери, за страшните им сетива и духовна чувствителност, за да покаже колко силна е човешката жажда за свобода и човешка справедливост, колко силен е човешкият вик за глътка чист въздух и колко голяма е отговорността на всеки пред света и пред неговото духовно богатство.

Как ще представим своето време?

Как ще го почувствува бъдещето и ще съумее ли то да съобрази голямата драма на днешния съвременник?

Тези и други подобни проблеми дълбаат душата на белетриста и той се стреми да си отговори, да даде някаква оценка за

себе си и за хората. „Трудно е човек да си отговори кой е всъщност и какво прави всъщност, пише Радичков. Може би ако ме попитат: Ти кой си? — ще отговоря, че съм само един Санчо Панса, който върви с живота и му носи оръжието, недоволен от съдбата си, от самия живот, от неговите идеи и изпитанията, на които непрекъснато се подхвърлят тия идеи, а когато животът се умори и спре на средата на пътя, аз ще продължа освен оръжието да нося и неговите идеи и образа на благородното му чело, и дълбоките бръчки, впити в лицето му.“

В своите дълги монолози авторът съжалява бъдещия човек не за друго, не от пессимизъм и черногледство, а заради опасението, че не ще усети нито една тръпка от чудото на нашия свят. Светъл и мрачен, опитомен и див, благороден или жесток, той свят е най-прекрасната проза и дори не е човешка проза, а е по-скоро човешко чудо“. И авторът има всичкото основание за своята тревога. Ще разберат ли бъдещите хора голямата жертва на нашия съвременник, заложил всичко в борбата — съкровени чувства, идеал, душа и кръв, — за да е светло в утрешния ден? Ще разберат ли „простата човешка драма“, за която поетът изпя своите сърдечни стихове:

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те наситихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно,
и никой няма да разказва
за простата човешка драма.

Въпреки неизвестностите на живота, които авторът чувства, въпреки тревогите и страхотните, пред които е изправена нашата съвременност, белетристът върва в бавния, ала постоянен прогрес на човечеството, върва, че хората са достатъчно разумни, за да не допуснат нови нещастия на света: „Светът набъбва в своята прекрасна възраст и си мисля, че никой дивотия вече не ще бъде в състояние да го вземе под смахнатото си покровителство.“

Авторската вяра не е само декларирана, тя е изстрадана вяра. Тя личи в неговите есенцистично написани изповеди, в преклонението пред човека-преобразовател, който не променя само природата, но и себе си. И неговото строителство започва оттам, от където природата се е оказала безпомощна, където е паднала на колена пред гения на човека. . . Той величае не по библейски човека, а прометеевското начало у него, борещия се човек за свобода и справедливост. Оттук и надеждата: всички тайни на природата ще се разкрийт от човека; всичко обичано ще узрее, всяка любов ще разцъфти, всички сладости на живота ще бъдат вкусени. Тази светла надежда, за-

пълнила духовния свят на художника, е определила и същността в работата му на творец: „да рисува света и с това да го прави по-разбираем за другите.“ Именно — „да го прави“, да го създава достъпен за преобразователите на живота, за тези, които воюват за „взаимно доверие между хората“, за онзи „човечен мост“ между сърцата им. . .

„Неосветените дворове“ е книга, която трудно може да се определи жанрово. Авторът сам е съзнавал това и не се е изкусил да я назове определено. Тя би могла в известен смисъл да се вмести точно в рамките на така наречения репортажен роман, тъй като има всичките негов качества. Навремето (1931) Георги Караславов, за първи път в нашата литература така определи жанрово своята книга „Споржиров“, в която отрази документално една конкретна действителност. Документалният характер на „неосветените дворове“ е налице, ала само с тази страна на книгата нейното съдържание съвсем не се изчерпва. Би могла да се определи и като повест, тъй като белетристичното повествование осветлява духовната биография на автора за един кратък период — от два месеца — през които преживява толкова скъпи и неповторими мигове, за да се превърне сам в основен герой на собствената си книга. Но все пак в книгата се разкриват впечатления от един забележителен сибирски поход и тя несъмнено трябва да се назове пътепис, в който се описват автентични събития, населени места, предмети, явления, области, хора и преживявания. В същото време би могла да се определи и като обикновен сборник разкази за Сибир, защото цялото повествование би могло да се групира в отделни белетристични откъси, които по нищо не биха се различили от обикновените разкази. Във всеки един от тези „откъси“ съгъсто и много емоционално се пресъздават различни епизоди и случки от живота на многобройния персонаж, чрез който правдиво се обобщава неподправената истина за живота на сибиряни.

Книгата притежава в значителна степен и своеобразните качества на лиричен дневник. Ние надникваме с не особена дискретност в съкровено написаните страници, следим с подчертано любопитство авторските изповеди, веднъж взели външната форма на спокойно „описание“, друг път се разгърнали в „мисъл“ или тревожен „спор“, а трети път в топли спомени за най-близките хора и за родината. Това кръвосмешение от преки впечатления и романтични багри на спомена скрива разказа с топлината на искрения поток на чувството, характерно за дневниковата непосредност. Тази непосредност особено е характерна за епизодите, в които разкрива якаквите „чичовци“, радващи се на първите си зелки и домати (Сергей Кузмич, Ломако, Ковача и др.). Усеща се в нежността, с която под-

чертава вътрешното вълнение и безпокойство на Гения, жадущо всичко да почувствува и да разбере, да покаже, да пипне, да пробва. . .

Дневниковата непосредност личи и в сърдечните тиради, бликнали в ответ на природното разточителство и изящество, които раздвижват до краен предел човешкото въображение. Ден из ден ние тичаме „по петите“ на Радичковия спомен, за да построим в съзнанието си плътната картина на видяното, чуто, усетеното, преживяното.

Авторът е възискателен и строг към себе си. Той живее с усещането, че е трудно да се обгърне всеяко онова, което е усетил с цялата си душа и че отразеното едва ли е подобие на видяното: „Животът е винаги по-строг от измислицата, пред него ние стоим голи като пред военна комисия“. Да се съмняваме в откровеността на авторските думи би означавало неоснователно да се наредим сред единиците българи, посетили Севера, които единствено биха могли да свидетелствуват за правдоподобното на авторските обобщения. Ала и без да сме в числото на избраниците на съдбата, убедени сме, че авторът казва истината, защото я носи в себе си. Без нея той не би могъл да направи тези открития, които никой от посетилите Севера досега не ни е споделил.

Ние вярваме на писателя. Вярваме в искрения му патос; в правдивите му думи: понякога наистина „опитомени“ и кротки като „кираджийски коне“, понякога зъзнещи „с намъшена козина на студа“ или диви и сурови, разкриващи правдата за една малко засягана в художествената ни литература отминала култовска действителност. Доверието не се изчерпва само с искрения тон на разнокалибрени думи, а се подсилва и от авторските концепции, от тяхната сила, неопровержимост и благородство: „Всеки пътешественик се стреми да напише благородна книга за своето пътешествие: Данте мина през ада и написа божествена книга за неговите страхоти; Гогол по най-благороден начин си шинела на Русия, всичко си сibriши, с двоен ситен шев и всеки шев той след това минаваше със собствените си зъби, като правеше с тях разни фигури“. И след това авторът пита: „Какво би могъл да напише един съвременен пътешественик за Сибир?“.

— Какво ли? Всеки, който вече е държал в ръцете си „Неосветените дворове“ и жадно

е поглъщал осветеното в тях богатство е дал вече точен отговор на зададения от автора въпрос. Йордан Радичков е хвърлил доста светлина в сърцата ни, за да разберем сложната душевност на съвременника, за да разберем себе си и мислите, които се раждат у нас, породени от неговите образи, разкрити в действие, в непосредна близост и духовно общение. Той подбира характерни епизоди от всекидневието на северните хора, от бита им и душевността им, за да ни покаже с колко неимоверен труд и с колко скъпи жертви, с колко нечовешки усилия са изстрадани всичките им завоевания. В сибирския поход на автора се срещнем силни личности, силни характерни, силни души. С тях се сродяваме, защото ги обикваме. Виновик за това е авторът, който ни ги представя с ясни чувства, с точни цели в живота, сърдечни, искрени, красиви. . .

Радичков до такава степен се вгълбява в отразения свой свят, че среща героите си като свои гости, кани ги при себе си, нарежда ги до десата си, вижда ги навсякъде по света и се гордее с тях. А те го приветствуват, чувствуват се сигурни с тях; те го връщат към себе си, вдъхват му нови сили, за да усеца голямата сила на малката си родина, за да върви по големия път, по който е тръгнала конницата на сибирските му приятели. . .

Каквото и да е жанровото своеобразие на книгата, роман или повест, пътепис или дневник, есета или разкази, тя е несъмнено завоевание за автора и за съвременната ни литература. Тя заслужава да бъде четена и обсъждана, хвалена и критикувана, препечатвана и превеждана, защото в нея е заложена голямата истина на съветските хора, които проправят пътя в бъдещето и в съвременната ни история. Някога Гогол благоговееше пред устрема на руската тройка, която разпиляваше в снежен блясък безкрайните руски степи. Този снежен блясък ослепяваше очите на целия свят. Днес очите на света не са замрежени от феерията на снежния прах, а от неуважващата слава на непобедимата Съветска страна. Този свят дълго ще се удивлява и ще се повдига на пръсти, за да следи неспирния полет на новата летяща тройка на руския дух. . .

Христо Йорданов